

UOT 17

SİYASƏT VƏ ƏXLAQ MÜNASİBƏTLƏRİ PROBLEMİ DÖVLƏTÇİLİK VƏ MİLLİ ŞÜUR KONTEKSTİNDƏ

Qoşqar Bağirov (Azərbaycan)

elmi işçi, AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutu

E-mail: Qoshqar.bagirov1977@gmail.com

Xülasə. Araşdırılan mövzuda siyasət və əxlaqın qarşılıqlı əlaqəsi təhlil edilir və bu qarşılıqlı əlaqənin klassik və müasir fəlsəfi dünyagörüşdə necə tənzimləndiyi diqqətə çəkilir. Vətənpərvərlik və milli maraqlar kontekstində fərqli maraqlar və milli təəssübkeşlik məsələsinin siyasət və əxlaq arasındakı ziddiyyətli əlaqəyə necə təsir göstərdiyi nəzərdən keçirilir. Tədqiqat işində əxlaqı öyrənən elm- etikanın digər elmlərlə sıx bağlı olduğu və digər ictimai şüur formalarının da əxlaqı mahiyyətdən kənarında olmadığı göstərilir. İctimai maraqların qorunmasında hüquqa, norma və dəyərlərə əsaslanmanın isə zərurət və rasionallıq olduğu bildirilir. Burada əxlaqa bəşəriyyətin mövcudluğunun, ictimai inkişafın və tərəqqinin prioritet şərti kimi baxılır.

Məqsəd: Siyasət və əxlaqın qarşılıqlı əlaqəsini təhlil etmək və onun klassik və müasir fəlsəfi dünyagörüşdə necə tənzimləndiyini diqqətə çəkmək.

Metodologiya: Tarixi, fəlsəfi-məntiqi, müqayisəli metodlar.

Elmi yenilik: Elmi yenilik baxımından məqalədə araşdırılan və irəli sürülən fikirlər ideal və real siyasi etika arasındakı paradoksları və özgələşmə meyillərinin tənzimlənməsi istiqamətlərini göstərmək olar. Klassik yanaşmaya nəzərən optimal qızıl orta həddin tapılmasında əxlaqa istinad olunmasının vacibliyi qeyd olunur. Eyni zamanda etikanın ictimai şüurun digər formaları arasında qırılmaz əlaqənin zəruriliyi əsaslandırılır.

Acar sözlər: etika, əxlaq, siyasət, dövlət, cəmiyyət, ictimai şüur, siyasi münasibətlər

PROBLEM OF POLITICS AND MORAL RELATIONS IN THE CONTEXT OF STATEHOOD AND NATIONAL CONSCIOUSNESS

Qoshqar Baghirov

Abstract. This topic explores the relationship between politics and morality, and also draws attention to how these relations are regulated in the classical and modern philosophical worldview. In the context of patriotism and national interests, the author explores the question of how different interests and national prejudices influence the conflicting relationship between politics and morality. Research shows that, the science of ethics is closely linked to other sciences and that other forms of social consciousness do not go beyond moral nature. It is argued that reliance on law, norms and values in the protection of the public interest is necessary and rational. Here morality is considered as a priority condition for human existence, social development and progress.

Purpose: to analyze the relationship between politics and morality and to note how it is regulated in the classical and modern philosophical worldviews.

Methodology: historical, philosophical-logical, comparative methods

Scientific novelty: from the point of view of scientific innovations, the ideas explored and put forward in the article can show paradoxes between ideal and real political ethics and ways of regulating differentiation tendencies. It is important to refer to morality in finding the optimal golden mean compared to the classical approach. At the same time, the need for an inseparable link between ethics and other forms of public consciousness is justified.

Keywords: ethics, morality, politics, state, society, public consciousness, political relations.

ПРОБЛЕМА ОТНОШЕНИЙ ПОЛИТИКИ И МОРАЛИ В КОНТЕКСТЕ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ И НАЦИОНАЛЬНОГО СОЗНАНИЯ

Гошгар Багиров

Резюме. В этой статье исследуется отношение между политикой и моралью, а также, как эти отношения регулируются в классическом и современном философском мировоззрении. Исследуется вопрос, как различные интересы и предрассудки влияют на противоречивые отношения между политикой и моралью. Исследование показывает, что наука о нравственности - этика, тесно связана с другими науками и что другие формы общественного сознания не выходят за рамки природы нравственности и морали. В работе также утверждается, что опора на закон, нормы и ценности в защите общественных интересов необходима и рациональна. Здесь мораль рассматривается как приоритетное условие человеческого существования, социального развития и прогресса.

Цель: проанализировать взаимосвязь между политикой и моралью и отметить, как она регулируется в классическом и современном философском мировоззрении.

Методология: исторические, философско-логические и сравнительные методы

Научная новизна: с точки зрения научных инноваций, исследованные и выдвинутые в статье идеи могут показать парадоксы между идеальной и реальной политической этикой и способы регулирования тенденций дифференциации. При поиске оптимальной золотой середины важно обратиться к морали по сравнению с классическим подходом. В то же время оправдана необходимость неразрывной связи этики с другими формами общественного сознания.

Ключевые слова: этика, мораль, политика, государство, общество, общественное сознание, политические отношения

Giriş / Introduction

İctimai şüurun və ictimai fikrin mühüm sahələrindən biri olan siyasətə müxtəlif təriflər verilmiş, müxtəlif baxışlardan yanaşılmışdır. Siyasət - dövləti idarəetmə sənəti kimi dövlətin meydana gəlib formalaşması və inkişaf etməsi tarixi ilə bağlı olmuşdur. Hazırda politologiya, siyasi etika və siyasətşünaslıq elminə daima inkişaf edən, həddləri və komponentləri daima dəyişən bir elm kimi yanaşılır. Siyasət cəmiyyətin tənzimedicisi, nəzarətedici, təşkiledicisi sahəsi olub, iqtisadi, ideoloji, hüquqi, mədəni, dini, fəlsəfi sferalara ayrılır. Siyasət termini Aristotelin siyasət, idarəetmə və hökumət haqqında yazdığı əsərlərin təsiri ilə formalaşmışdır. Siyasət ənənəvi olaraq klassik anlamda dövlət haqqında təlim kimi qəbul olunmuşdur. Lakin yeni qloballaşan dövrdə siyasət haqqında təsəvvürlər xeyli genişlənmiş, siyasi fikir və dövlət haqqında elmlər bir- birindən ayrılmaqla fərqlilik qazanmış, siyasət anlayışı isə mürəkkəbləşmişdir. Siyasətlə sıx bağlı olan əxlaq, ictimai şüur forması kimi, tarixən insanlar arasındakı qarşılıqlı münasibətlərin xüsusiyyətlərini əks etdirir və tənzimləyir. Tədqiq etdiyimiz mövzuda əxlaqın siyasət və digər ictimai şüur formaları ilə qarşılıqlı münasibəti nəzərdən keçirilir.

Əsas hissə/ Main Part

Əxlaq və siyasətin tarixi mahiyyəti

Əxlaq və siyasət məsələsi tarixi mahiyyət baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb etdiyindən bu sual fəlsəfə və siyasət sahəsini də əhatə edir. Əxlaq və siyasət münasibətləri ictimai şüurun digər formaları ilə əlaqəli nəzərdən keçirildikdə bu münasibətlərin daha mürəkkəb forma aldığını müşahidə edirik. Aristotelə görə, etik-siyasi xarakterin formalaşması birgəyaşayışda və ictimai münasibətlərdə ortaya çıxır. Əxlaq fəlsəfi kateqoriyadır, ictimai normalar və qaydalar sistemidir. Başlıca olaraq "yaxşı və pis nədir" və "mən bu situasiyada necə davranmalıyam?" sualına cavab axtarır. Əxlaq və siyasət ictimai şüurun digər formaları fəlsəfə, elm, hüquq, din, incəsənətlə sıx əlaqəlidir. Milli və dini

təəssübkeşlik, ideologiya və vətənpərvərlik amili kimi rəngarənglik yarandıqda mürəkkəbləşmə bir qədər də artır. Ədalətli, optimal qızıl orta həddin tapılması daha da çətinləşir. Əxlaq əsasən subyektlərarası münasibətləri əks etdirir.

İstər klassik, istərsə də müasir dövr siyasi fəlsəfəsi bütövlükdə əxlaq və siyasətin bir-biri ilə sıx bağlı olduğunu qeyd edir. Çünki ictimai həyatın müvazinəti əxlaqa söykənir. Siyasət fəlsəfəsinin prioritet mövzusunun əsas istiqaməti ən yaxşı və ya optimal ictimai sistem axtarışlarıdır. İdarəetmənin optimallaşdırılması bu baxımdan səmərəli və ədalətli ictimai-siyasi sistemin və idarəetmənin formalaşdırılmasını təmin etməlidir. Siyasətin təsbit edilmiş funksiyaları əxlaq, elm və qanunlara söykənərək inkişafa aparan siyasətin göstəricisi kimi çıxış edir. Təbii ki, siyasi idarəetmənin forma və mexanizmlərinin xarakteri fərqli ola bildiyindən, mükəmməl və daha təkamil idarəçiliyin necə olmalı olduğu diqqət mərkəzindədir. Antik fəlsəfə nöqtəyi-nəzərindən siyasi davranışların əxlaqi prinsiplərdən asılı olmadan ələ alınması qəbul edilməzdir. Təsədüfi deyil ki, Şərqi məşhur filosofu əl-Fərabî də əxlaq və siyasətin insanın davranışlarını xarakterizə edən iki qoşa sahə kimi dəyərləndirir və əxlaq siyasəti müqəddiməsi kimi qəbul edir. O, "İhsau'l-Ulum" (Elmlərin sayılması) əsərində əxlaq elmini siyasətə giriş kimi təqdim edir. İlk dəfə olaraq Fərabî siyasi fəlsəfə elmini praktik fəlsəfə kimi səciyyələndirmişdir. Fərabî nəzəri fəlsəfənin sahəsinə riyaziyyat, fizika, metafizika ilə yanaşı, bu elmlərlə bağlı olan siyasət fəlsəfəsi, əxlaq və siyasət elmini daxil edir [8].

S.Xantinqton XXI əsrin əvvəlində "sivilizasiyaların toqquşması" ideyasını ortaya atıb və faktiki olaraq, xalqlara qarşı zor işlətməyə yol açıb. Müasir dövrdə əxlaqla siyasət arasında əlaqə qırılmış kimidir və ziddiyyətlidir. Siyasət sahəsi toqquşmalarla doludur, dəyərlər sistemindən ayrı düşüb. Bu mənada siyasət əxlaq və rifah məfhumlarından daha çox, güc məfhumuna əsaslanır. Müasir fəlsəfə bu məsələni dərin dərk etməkdə geri qalır. Çünki hər bir siyasət ictimai-iqtisadi sistemin üzüdür və müasir dövrün əxlaqi ideallardan azad ola bilməz. Qlobal kapital əxlaqdan məhrumdur və öz maraqlarını ön plana çıxarır. Müasir dövrdə praktika nəzəriyyədən daha sürətlə hərəkət edir və uzaqlaşır, ana bağlarından qopur. Praktika mövcud nəzəriyyədən, mənəvi ideallardan çıxış etmərsə, bu paradoksalıq özgələşmənin nəticəsi kimi olur. Özgələşmə müasirliyin əsas problemlərindəndir, bütünlükdə mədəniyyətlərə təsiri mövcuddur. Şəxsiyyətlərin, fərdlərin, millətlərin, siyasət və əxlaqın münasibətlərini həm pozur, həm də dərk etməsinə imkan vermir. Ümumiyyətlə, əxlaq ictimai şüur formaları arasında vacib bir açar kimi qəbul edilə bilər. Digər ictimai şüur formalarının da mötədilliyi və ədalətli olması əxlaqla birbaşa bağlıdır. Əxlaq və siyasət, əxlaq və elm, əxlaq və hüquq, əxlaq və incəsənət, əxlaq və din, əxlaq və fəlsəfə ayrı-ayrılıqda olduğu kimi, həm də kompleks şəkildə öyrənilməlidir. Elm və əxlaq münasibətlərində də təbəddülatlar vardır. Elm birmənalı şəkildə xeyir tərəfdə olmalıdır. Bəşəriyyətin nicəti bundadır. Lakin müasir elm maraqların təminatı alətinə çevrilmiş kimi görünür. İqtisadi, siyasi maraqların nəyin bahasına olursa-olsun həyata keçirilməsinə və reallaşdırılmasına yönləndirilir. Əslində, əxlaqi dəyərlər möhkəmləndirilməlidir. İnsanın təbiəti ilə ictimai mühit arasında daha faydalı və optimal uyğunluğun yolu budur. N.Berdyayevə görə, insanlığın bəlası təbii yaradılışla azad münasibətlərin nəticəsidir. Bu mənada əxlaq özü də zəruri məhdudlaşma xarakteri ilə meydana çıxmalıdır. Faktiki olaraq, elm dünyanın vacib qlobal problemlərinin həllinə və daha ali məqsədlərə yönəlməli olduğu halda, kütləvi qırğın silahlarının və müxtəlif korporativ maraqların xidmətçisinə çevrilməli deyil. Bir sıra böyük ölkələrin dövlət və hökumət başçıları səviyyəsində yalanlar meydana çıxırsa, bu siyasət və diplomatiya oyunu deyil. Oyun da əxlaq çərçivəsində olmalıdır. Uzun illər Azərbaycan vətəndaşları işğaldan, ikili standartlardan və erməni yalanlarından əziyyət çəkib. Bu yalanlar nəinki ölkə daxilində, həm də beynəlxalq səviyyədə davam edib. Milli, dini təəssübkeşlik, dövlət maraqları və vətənpərvərlik də daxil olmaqla, əxlaqa əsaslanmalıdır. İşğalçı, qəsbkar, terrorçu öz adı ilə çağırılmayacaqsa, əks halda, dünya cəmiyyətlərində xaos hökm sürəcək və inkişaf lazımı istiqamətdə getməyəcək və ləngiyəcək, konstruktiv əməkdaşlıq baş tutmayacaqdır.

Cəmiyyətlər dünyəvidir, lakin cəmiyyət vahid orqanizmdir və ictimai şüur formaları da, ayrılıqda öyrənilməyi kimi, həm də kompleks yanaşma tələb edir. Belə ki, beynəlxalq hüququn özü əxlaqdan yaranmışdır. Əxlaq haqqında elm - etika praktiki fəlsəfənin tərkib hissəsidir. İlk dəfə

olaraq Aristotel əxlaqı öyrənən fəlsəfəyə Etika adı vermişdir. Bununla o, adətlərin, ənənələrin elmi yaranmasını nəzərdə tuturdu. Ancaq ona qədər, artıq etika, fəlsəfi düşünmənin tərkib hissəsinə çevrilmişdi [1,s.7].

Etikanın adət, xasiyyət, ənənə sözündən olması təsadüfi deyildir. Əxlaq və siyasət sahəsində ənənələrdən qopma və praktikanın nəzəriyyədən uzaq düşməsi paradoksdur. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, praktika varisliyə malik deyilsə və mövcud nəzəriyyələrdən çıxış etməsə, bu paradoksalıq özgələşmənin nəticəsi kimi meydana çıxır. Bu müasir elmin birmənalı qəbul etdiyi paradıqmadır. İstisnaları istisna etməyən sinerqizm fəlsəfəsi ayrı bir tədqiqatın mövzudur. Bizim bəhs etdiyimiz mövzu ümumi və universal olan əxlaq və siyasət anlayışları haqqındadır.

Siyasət və əxlaq anlayışlarına müxtəlif elmlərarası yanaşmalar

Modern siyasət və əxlaq fəlsəfəsinə yenilik gətirən Nikkolo Makiavelli siyasəti əxlaqdan ayırmış və onu əxlaqa əsaslanmayan amillərlə şərtləndirmişdir. Onun yanaşması Platonun "Dövlət" əsərindəki ideyaları ilə səslənir, lakin "Hökmdar" əsərində Makiavelli hakimiyyətin qorunmasında və idarə olunmasında müxtəlif vasitələrin tətbiqini analiz edərək belə qənaətə gəlir ki, əxlaqi baxımdan yanaşma xüsusi vəziyyətlərin real tələblərinə uyğun şəkildə formalaşmalıdır. Yəni, lazım gəldikdə hər vasitəyə əl atıla bilər. Burada söhbət dövlət hakimiyyətindən gedir. Amma fərdi və şəxsi anlamda da geniş istifadə olunan fikirdir. Lakin azlığın hüquqları pozulduqda da təzad yaranır. Çünki yaranmış situasiyalarda yalnız azlıq günahkar deyil. Bəs əxlaq və ədalətli mövqə hansıdır? Demokratik cəmiyyətlər çoxluğun hakimiyyətidirsə, bəs azlığı kim müdafiə edəcəkdir? Məhz vəziyyətin optimallaşdırılması və bu təzadın neytrallaşdırılması səbəbindən İnsan hüquqları və liberal demokratiya meydana gəlmişdir. XIX əsrdə Qərb düşüncəsində meydana gələn pozitivizm, siyasətin əxlaqdan asılı olmadığını vurğulayaraq, ümumiyyətlə, humanitar elmlərdə təbiət elmlərinin nəzəriyyə və prinsiplərinin mənimsənilməsinin labüdlüyünü irəli sürdü. Yəni, praktiki olaraq, mövcud şəraitdən çıxış edilməsinin labüdlüyü qəbul edildi. Elmin obyektivlik iddiası çərçivəsində əxlaq ilə siyasətin ayrılma prosesi baş verdi. Diqqətdə saxlamalıyıq ki, siyasi təcrübədən (praktikadan) söhbət gedir. Faydalanma prinsiplərini yaxud faydalanma əmsalını prioritet hesab edən Praqmatizm fəlsəfəsi əxlaqi dəyərlərdən daha da uzaqlaşmış oldu. Bu görüşə görə, siyasi nəzəriyyə elmi əsaslar üzərində qurulmalı və onun əxlaqi meyillərlə olan əlaqələri kəsilməlidir. Əxlaq, siyasət sahəsində, yalnız ehtiyac halında müraciət edilən istinadgah olmalı deyil. Siyasi nəzəriyyələrin elmi əsaslar üzərində qurulmasının vacibliyi əsas şərtidir. Amma əxlaq özü də elmdir. Siyasətin elmi olması üçün əxlaqdan - elmdən ayrılmasının zəruriliyini əsas götürmək nə deməkdir? Əxlaq elminin, əslində, yalnız keçmişin deyil, həm də gələcəyin elmi olması rəşional düşüncənin məhsuludur. Əxlaq, ictimai harmoniyanın və nizamın qorunmasını təşkil edən istinad nöqtəsidir. Bu ziddiyyətdir və onu yalnız alinin yanaşması həll edə bilər. Bəzi müasir baxışlarda əxlaqın siyasi alət kimi istifadə edildiyi qeyd olunur, onu "yumşaq güc" kimi təqdim edənlər də var. Məsələn, Mişel Fukoya görə, "modern dövlət sistemində, siyasi iqtidarın qarşılığı olan respublika sistemində, əxlaq normativ dəyər və itaət altına alan siyasi güc vasitəsi halına gəlib" [5, s. 8].

XIX əsrdə əsas ictimai sahələrdə - iqtisadiyyatın, siyasətin və mədəniyyətin hər birində müştərək etik vərdişlər və əxlaqın ictimai tərəfi hakim idi. Müasir dövrdə isə bu sahələr hər biri özlərinə aid nisbi etik dəyərlər sistemi yaratmış oldu. Siyasi hərəkəti müstəqil əxlaqi mövzu kimi tədqiq edən klassik siyasət fəlsəfəsinin əksinə olaraq, norma və dəyərləri praqmatik hala gətirən modern fəlsəfə siyasəti əxlaqi məsələ olmaqdan çıxararaq davranışı yox, subyekt və dili ön plana saldı. Bu zaman əxlaq fəlsəfəsi əxlaqın ictimai münasibətlərdən kənarında formalaşmayacağı qənaətinə gəlir və etik baxış tərzinin formalaşmasında fərdlərə deyil, ictimai münasibətlərə istinad edilməsinin vacib olduğunu diktə edir. Müasir dövrdə ictimai- siyasi arenada prioritet olan fərqlilik tələbləri, əxlaq və siyasət arasındakı ziddiyyətli məqamlar əxlaqi baxışlar sistemini, etikanı diqqət mərkəzinə gətirir. Yeni, əxlaqi baxış tərzinin yaranması aktuallaşır. Yeni etika və əxlaqi dəyərlər sistemi klassik etika ilə müasirliyin təkmilləşmiş variantı ola bilər.

Müasir dövrdə qloballaşma, həm də əxlaq və etik fəlsəfənin müxtəlif problemlərinin yaranması

səbəbi kimi tənqid olunur. Hazırda bəşəriyyətin yaşadığı əxlaqi nihilizmin mənbəyində yeni həyat tərzinin durduğunu və mədəniyyət fəlsəfəsinin qeyd olunan problemin həll edə bilməyəcəyi düşünülür. Lakin əxlaqın mahiyyətini düzgün dəyərləndirmək bu problemin həllini asanlaşdırır. İnsanın fərd və ya toplum kimi inkişafı onun tərəküründə gedən inkişafı ilə bağlıdır. Fərdi arzularla ictimai qanunlar fərqlilik təşkil etdikdə mədəni-əxlaqi məsələlər mürəkkəbləşsə də, əxlaq normativ sahə, siyasət isə hər an dəyişə bilən strateji məqsədlərin tətbiqi sahəsi kimi qəbul edilə bilər. Siyasətin faydalılığı və ümumi rifaha xidmət etməsi pragmatik yanaşmadır. Etik normativ qaydalar öhdəlik daşıyıcısı olduğundan bu kontekstdə siyasətlə əxlaq arasında fərqlilik yarana bilər. Yəni, klassik fəlsəfi anlayışda olduğu kimi, əxlaqla siyasətin əlaqəsi bir-birilə əhatəli şəkildə olmalıdır. Bu mənada etik normativ qaydalar cəmiyyət daxilində meydana gələrək ədalətə əsaslanan yaxşılıq və pislik anlayışlarını formalaşdırır. Fərqlər isə ictimai münasibətlər çərçivəsində bu anlayışlara uyğun hərəkət edərək əxlaq ilə siyasətin əlaqəsini həyata keçirirlər.

Əxlaq ilə siyasətin əlaqəsinin fəlsəfi əsaslarını tam şəkildə ayırmaq və birləşdirmək həqiqətən də mümkün deyil, onları dərk etmək lazımdır. Məsuliyyət problemi olduğu üçün əxlaqi normativ qaydalar konseptual mənada siyasətə öz təsirini göstərir. Siyasət sahəsində ziddiyyətlərin və konfliktlərin meydana gəlməsi məhz normativ etik qayda və dəyərlərin təzahürüdür. Bu dəyərlər nəticəsində tərəflər arasında qarşılıqlı mövqelər ortaya çıxır, uzlaşma, yaxud bir-birini inkar etmə vəziyyəti yaranır. Bu baxımdan etikam qaydalar sistemi, siyasəti isə bu qaydaların praktik tətbiq sahəsi kimi qiymətləndirə bilərik. Əslində, siyasət müəyyən qaydalara söykənərək yaranan problem və ziddiyyətləri həll etməyə, tarazlaşdırmağa və müvazinətin qorunmasına xidmət edir. İstənilən siyasi qərar verildə, həm də dəyər və normalara istinad olduğundan, nəticədə, əxlaq ilə siyasət arasındakı əlaqə təsbit olunur. Fikrimizcə, əslində, Yeni dövr fəlsəfəsi yarandıqdan və elm məqsəd yox, daha çox vasitə kimi istifadə edilməyə başladıqdan sonra siyasət elminə və sənətinə də yeni baxışlar əlavə olunmağa başladı. Elmi texniki tərəqqi, elmdən götürülən faydalar bu baxışları daha da həvəsləndirmiş oldu. Siyasətdə də, əxlaqi dəyərlər, öz yerini daha çox güc amilinə vermiş oldu. Lakin “Qanun qarşısında bütün vətəndaşlar cavabdeh olmalıdırlar. Qanunvericiliyin əsasında insanların maraqları deyil, qanunlar və hüquq prinsipləri durmalıdır” söyləyən Siseron nəzəriyyəsi bütün dövrlər üçün öz aktuallığını qoruyub saxlayır.

Siyasi münasibətlər cəmiyyətin həyatının mədəni tərəflərini özünəməxsus şəkildə tənzimləyir. Bütün siyasi addımlar insan davranışlarının nəticəsi olduğu üçün əxlaqi məzmun daşıyır. Əxlaq prinsipləri cəmiyyətdə insanların praktik fəaliyyəti vasitəsilə reallaşır. Belə praktik fəaliyyət siyasi xarakter daşıyır. Praktik fəaliyyət tələb edən digər sahə – iqtisadiyyat isə əxlaqi münasibətlərə öz siyasi təzahürləri – müəssisələr, nəzəriyyələr, praktik işlər vasitəsilə təsir edir. Bu baxımdan əxlaq cəmiyyətin siyasi maraqlarını daha düzgün əks etdirir. Beləliklə, siyasət daim əxlaqi qiymətləndirməyə məruz qalır. Aristotelin fikrincə, siyasətin məqsədi və funksiyası insan birgəyaşayışını idarəetmə vasitəsi ilə ümumi rifahı ayrı-ayrı adamların rifahı ilə əlaqələndirməkdən ibarətdir. Aristotelin siyasətə verdiyi bu gözəl tərif, demək olar ki, onun məqsəd və funksiyalarının nədən ibarət olmasını əks etdirir. Eyni zamanda Aristotel yazır: “Siyasət bir elm kimi etika ilə bağlıdır”. Deməli, etika və əxlaqdan kənar siyasət, əslində, yoxdur. Bu nöqtəyi-nəzərdən müasir siyasət və elm adamlarının bəzilərinin siyasətin əxlaqdan kənar bir şey olduğu mövqeyindən çıxış etməsi, yalnız təəssüf doğurur. Dahi Platon isə, “siyasət çar və aristokratiya sənətidir, çünki insanları idarə etmək biliyi və bacarığı tələb edir”, yazmışdır və əxlaqi səciyyəli ədalət anlayışının mahiyyətini” göstərmişdir[7,s.28]. Aristotelə görə, siyasət əsas ictimai məqsədlə - insanların ümumi, birgəyaşayışının idarə olunması vasitəsi ilə ümumi rifahın ayrı – ayrı adamların rifahları ilə bağlıdır. Başqa elmlər isə bu harmoniyanın başqa vasitələrlə əldə edilməsi ilə əlaqədardır. Aristotelçi N.Tusi isə siyasət haqqında fikrini belə şərh etmişdir: “Cəmiyyət üzvlərinin hərəsini öz yerində oturtmaq, hərənin öz payını verib başqasının haqqına əl uzatmağa qoymamaq, ictimai əmək prosesində ona tapşırılan işi yerinə yetirməyə məcbur etmək üçün tədbirlər görmək zərurəti doğulur. Bu tədbiri siyasət adlandırırlar.” Azərbaycanın digər tanınmış Orta əsrlər filosofu Ş.Y.Sührəvərdi “siyasət şəraitin hakimiyyətlə doğurduğu münasibətdir. O, hökmdarın, yaxud xalqın qüdrətindən, habelə cari

vəziyyətdən asılıdır” – fikrini irəli sürmüşdür. Müasir siyasiləşmiş cəmiyyət bu nöqtəyi-nəzərdən siyasi fəallıqla siyasi cığallığı tez-tez qarışdırır. Əgər cəmiyyətin ümumdövlət əhəmiyyətli siyasətdə fəallığı yüksək qiymətləndirilsə, ayrı-ayrı qrup və zümrələrin maraqlarından irəli gələn siyasi fəallıq dövlət mənafeələrinə ziddirsə, bu, mənfi qiymətləndirilir. Eyni zamanda siyasət hər bir konkret cəmiyyətdə insan tələbatlarının və tələblərinin ödənilməsi üçün şəraitin yaxşılaşdırılmasına və təmin olunmasına yönəldilmiş fəaliyyətin bütün formalarını əhatə edir. Siyasət, bir elm kimi, cəmiyyətlə bağlıdır və bir sıra funksiyaları yerinə yetirir: idraki funksiya, idarəetmə, tərbiyəvi, proqnozlaşdırma və s. Deməli, siyasətin başlıca məzmununa hakimiyyət vasitəsi kimi baxmaq kifayət deyildir. Siyasət, idarəetmə sənətidir. Siyasətin obyektı, bütövlükdə, cəmiyyət, predmeti isə cəmiyyətdəki siyasi münasibətlərdir. Cəmiyyət üzvlərinin təşkil olunmasında, onların fəaliyyətlərinin istiqamətləndirilməsində dövlət əvəzsiz rol oynayır. Demokratiya anlayışı arxasında məhz cəmiyyət üzvlərinin özünüidarəyə meyilliliyi dayandığından, müasir idarəetmə fəlsəfəsi varisliyi qorumaqla, təkmilləşməyə meyilli olmalıdır.

Milli şüur və dövlətçilik müstəvisində siyasi şüurun və siyasi əxlaqın formalaşması

İdarəetmədə siyasət və əxlaqın ölçülmüş nisbəti ictimai dəyərlər sistemində əsaslı rol oynayır. Epoxadan asılı olaraq əxlaqi ideallar dəyişə bildiyi kimi, əxlaqi normalar da dəyişib təkmilləşirlər. Milli özünüdərkətmə müstəvisində siyasi şüurun və siyasi əxlaqın formalaşması inkişafın səviyyəsinin göstəricisi kimi çıxış edir. Siyasi şüur, siyasi mədəniyyət və siyasi etika müəyyən siyasi əxlaq normaları ilə formalaşır. Və ictimai şüur tez dəyişə bilən tərəf olsa da, milli şüur daha sabit tərəfdir. Milli dövlətçilik və vətənpərvərlik hər bir millətin milli ideologiyasında öz əksini tapır. “Millətçilik həmişə millətlər və xalqlar arasında ixtilaf və çəkişmələrə yol açır” [3, s.14]. Ədalətli münasibətlərin mövcud olması üçün bu baxımdan siyasi əxlaq vacib rol oynayır. Təbii ki, müxtəlif tərəflər ya fərdi maraqlar, ya da milli maraqlar mövqeyindən çıxış edirlər. Dünya fəlsəfi fikrinə görə, bir tərəfin maraqlarının sərhəddi, digər tərəfin maraqlarının başladığı yerə qədərdir. Ekzistensializm fəlsəfəsinə görə, dünyada harmoniyanın yaranması qarşılıqlı ziddiyyətlərin yumşaldılması ilə tənzimlənə bilər. Liberal-demokratik cərəyanların formalaşmasının əsasında bu fəlsəfə durur. Çünki „normal birgəyaşayışın mövcud olması üçün ədalətə əsaslanan əxlaqi münasibətə ehtiyac vardır. Demokratik toplumlarda belə, çoxluğun hakimiyyəti azlığın hüquqları ilə tənzimlənir. Əxlaq fəlsəfəsi haqqında Nəsrəddin Tusi geniş bəhs etmiş, ”Əxlaqi-Nasiri” adlı fundamental əsər yaratmışdır. Siyasətdə ədalətin başqa fəzilətlərdən daha üstün olduğunu qeyd etmiş və kamil birliyin yaranması üçün ədalətin vacib olduğunu göstərmişdir [4, s. 97]. Eyni zamanda Nəsrəddin Tusi kamil siyasi liderin xarakterik keyfiyyətləri haqqında da söz açmışdır.

Sosial idarəetmə məsələlərində və dövlət konsepsiyası yaradılmasında əxlaq kateqoriyasının yüksək statuslu tənzimləyici rolu göstərilmişdir. Alman filosofu Hegelin fikrincə, “dövlət əxlaqi ideyanın gerçəkliyi və mütləq məqsədi olduğu üçün fərdlərə nisbətən ən ali hüquqa malikdir. Fərdin ali vəzifəsi - dövlətin üzvü olmaqdır” [2, s.262]. Çünki dövlət şəxsiyyətin hüquq və azadlıqlarının təminatçısıdır. Fikrimizcə, şəxsi maraqlar da, öz növbəsində, ümumi rifahın təminatçısı olan dövlət maraqları ilə uzlaşdırılmalıdır. Müasir Azərbaycan fəlsəfə elmində etika haqqında yazılmış tədqiqat əsəri olan fəlsəfə elmləri doktoru, professor İlham Məmmədžadənin “Etikaya giriş” monoqrafiyası etik problemlərin hərtərəfli öyrənilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Kitabda Əxlaq və siyasət münasibətinin kompleks təhlili aparılmış və Azərbaycanın müasir fəlsəfəsinə tətbiq edilmişdir. Monoqrafiyada etikanın fəlsəfədə rolu, onun tarixşünaslığı məsələləri, dini, sosial-siyasi, iqtisadi aspektləri də diqqətə çəkilmişdir [6].

Dövlət və millətin eyni mahiyyəti ifadə etməsi və onun cəmiyyətdə təzahür olunması siyasi şüurun və əxlaqın siyasi etika səviyyəsində əksini tapır. Belə ki, milli müstəqilliyin başlıca və əsas atributu müstəqil milli dövlət olduğundan əxlaqi ideya və millətin quruculuğu prosesinin özü də çox mühüm və zəruri əhəmiyyət kəsb edir. Çünki hər hansı bir dövlət öz ölkəsinin və millətinin mənafeələrini ifadə edir. Təbii ki qurulmuş dövlətin əsasının nə dərəcədə möhkəm olması, onun dayaq kimi söykəndiyi xalqdan, mədəniyyətdən asılıdır. Dövlət və xalq bir-birilərini qarşılıqlı şəkildə tamamlayır. Bu baxımdan dövlət və xalq münasibətləri mexanizminin forma və səviyyəsi milli

psixologiya və əxlaq ilə sıx bağlıdır. Yəni dövlət–dövlətdir, onu qorumaq və inkişaf etdirmək bütün siyasi qüvvələrin və xalqın borcudur. Milli psixologiya və milli mentalitet ilə milli-siyasi əxlaq arasında dərin əlaqə qurulur. Dünya ölkələrinin praktikası göstərir ki, dövlətin hansı formada olması, o qədər böyük əhəmiyyət kəsb etmir. Əsas məsələ, dövlətin necə cəmiyyət qurması məsələsidir. Qanunların aliliyi, sosial ədalət prinsipi şəxsiyyət azadlığı və sair amillərə xüsusi diqqət yetirən dövlətlər artıq özlərinin qurmaq istədikləri cəmiyyətə uyğun olaraq “tərəqqi edən cəmiyyət” “rifah dövləti” və sair adlandırırlar. F.V. Hegel yazırdı ki, hər bir millətin varlığı və mahiyyəti onun azadlığındadır. Çünki azad və müstəqil dövlət olmadan, millət tarixdən əvvəl dövrdə yaşayır. Deməli, milli dövləti qorumaq elə millətin azadlığını və özünü qorumaqdır. Dövləti idarəçiliyin isə müasir, sivilizasiyaya uyğun təkmil olması, onun uzunömürlülüğünün, sarsılmazlığının və qüdrətinin əsas şərtidir. Belə ki, hazırda respublikamız, dünyanın ən demokratik konstitusiyaları ilə yanaşı, dura bilən bir Konstitusiyaya əsasında fəaliyyət göstərir və Azərbaycan demokratik, hüquqi dövlət quruculuğu yolunu tutmuşdur. Yeni sistemin tam formalaşması üçün ardıcıl və məqsədyönlü islahatlar aparılması Vətənimizin gələcəyinin təminatçısı kimi çıxış edir. Beləliklə, siyasət öz həqiqi dəyərini əxlaq söykəndikdə qazanmış olur. Əxlaqın başlıca göstəricisi isə, ədalətlikdir və ədalət o zaman öz həqiqi mənasını tapır ki, o xeyrə və ümumi rifaha xidmət etmiş olsun. Bu fikir, əslində, ümumdünya fəlsəfi fikir tarixinin ana xətlərindən biridir. Yəni, siyasət qalib gəlmək sənəti, yaxud aldatmaq sənəti deyildir. Bu cür yaşıldığı təqdirdə siyasət ümumi rifahın təmin olunması vasitəsi ola bilməzdi. Cəmiyyətin idarə olunmasında dövlətin özü də ayrı-ayrı qrup və təbəqələrin maraq və mənafeələrini əlaqələndirmək aləti olduğundan, birlik və həmrəylik yaradan təsisat kimi fəaliyyət göstərir. Qısaca, siyasətin vəzifəsi ümumi rifahı və birgəyaşayışı təmin etmək olan dövlət idarəetmə sənətidir. Funksional eyniliyi xarakterizə edən dövlət və siyasətin məqsədi ümumi birgəyaşayışı və ümumi rifahı təmin etməkdir. Qanunlar isə idarəetmənin həyata keçirilməsi vasitəsi rolunu oynayır. Yəni, idarəetmə sənəti olan siyasəti həyata keçirmək üçün qanunlara söykənir. Siyasət qanunlara söykəndikdə ədalətli sayıla bilər.

Nəticə / Conclusion

Siyasət və əxlaq münasibətlərinin milli dövlətçilik və vətənpərvərlik kontekstində nəzərdən keçirilməsi təsadüfi deyildir. Təbii ki, milli dövlət maraqları və milli mənsubiyyət hər kəs üçün öz milli təəssübkeşlik hissələrini formalaşdırır. Bu təəssübkeşlik vətənpərvərlik duyğuları ilə qovuşur. Hər bir dövlət və fərdin öz milli maraqlarından çıxış etməsi labüd olduğu halda, ədalətli münasibətin mövcud olmasının göstəricisi nə olacaqdır? Qızıl orta həddi harada axtarılmalı? Bəlli ki, bir tərəfin maraqlarının bitdiyi yer və ya sərhəd, digər tərəfin maraqlarının başladığı yerə qədərdir. Bu maraqlar bütün dünya üçün mövcud olan qanunlar əsasında tənzimlənir. Bir tərəfin dövlət maraqları onun üçün nə qədər vacibdirsə, digər tərəf üçün də bu vaciblik məntiqlidir. İnsan hüquqları və beynəlxalq hüquq universaldır. Və ayrı-ayrı tərəflərə fərqli münasibətlər bəslənilməli deyil. Hüquq və qanunlara hörmət vacibdir. Mövzuda qeyd etdiyimiz kimi, qanunlar dövlətin əxlaqıdır. Beynəlxalq qanunlar isə bütün tərəqqipərvər bəşəriyyətin əxlaqı kimi qeyd olunmalıdır. İkili standartlar tətbiq olunacaqsə, burada ədalətsizliyin meydana çıxmasına şübhə yoxdur. Bu halda müvazinət, tarazlıq və dünya nizamı pozulacaqdır. Bu isə tərəqqipərvər bəşəriyyətin və dünya ictimaiyyətinin məqsədi deyildir. Və ali insan xüsusiyyətlərinə adekvat deyil, instinktlərlə idarə olunan vəhşi təbiətin xüsusiyyətlərinə belə uyğun gəlmir. Çünki vəhşi təbiətin özündə də müəyyən qayda və qanunlar hökm sürür. Təəssübkeşlik hissi başqasının haqqını qəsb etməyə əsas vermir. Beynəlxalq müstəvidə də irqi, milli və dini təəssübkeşlik üzündən ikili münasibət məqbul sayıla bilməz. Bu mənada əxlaq əbədi olaraq bəşəriyyətin mövcudluğunun, ictimai inkişafın və tərəqqinin prioritet şərti kimi çıxış etdiyindən, təbiətin, cəmiyyətin və idrakın ən ümumi qanunu olaraq baxılmalıdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat / References

1. Aristotel. Poetika. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı.1974, 117s.
2. Abbasova Q, Hacıyev Z. Sosial fəlsəfə. Bakı: Ayna mətbu evi. 2001, 504s.

3. Камочин З. Национальные интересы и интернационалистические цели. Москва, 1974
4. Nəsrəddin Tusi. Əxlaqi-Nasiri. Bakı: Elm nəşriyyatı. 2005, 140s.
5. İlyasov R. Əxlaq və siyasət, 525-ci qəzet, 2 may, 2020.
6. Мамедзаде И. Введение в этику. Баку: Муаллим. 2004, 159с.
7. Platon. Dövlət. АМЭА Вəһмənyar adına Fəlsəfə və Hüquq İnstitutu, Bakı, 1999.
8. <https://humayusubbayli.wordpress.com/2018/07/05/islam-filosoflari>

Göndərib:03.09.21 Qəbul edilib:19.11.21